

## جامعه اطلاعاتی

### چالش‌ها و فرصت‌ها

دکتر رحمان سعیدی<sup>۱</sup>

#### چکیده

تقریباً از دهه ۱۹۸۰ به بعد، موضوع جامعه اطلاعاتی به طرز فزاینده‌ای مورد توجه اندیشمندان، سیاست‌شناسان و دانشمندان علوم اجتماعی قرار گرفته است. ترکیب فوق‌العاده اقتصاد و فناوری این عقیده را ایجاد کرده است که فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی می‌توانند ارائه‌کننده کیفیتی جادویی باشند. این رویکرد خوشبینانه معتقد است که جهانیان با بهره‌گیری از چنین پارادایم فناورانه (تکنولوژیکی) جدید می‌توانند چالش‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را حل کنند و بر مشکلات فائق آیند. اما واقعیت نشان می‌دهد که این پدیده و، در مجموع، حضور جامعه اطلاعاتی ضمن آن که فرصت‌هایی را در اختیار جوامع انسانی قرار می‌دهد و، در عین حال، آن‌ها را با چالش‌های اساسی روبرو می‌کند. از این رو، شناخت دقیق و کارشناسانه‌تر این پدیده ضرورتی تام دارد. در این تحقیق، که پاسخی است به نیاز مذکور، سعی شده است تا تعریفی به نسبت جامع از جامعه اطلاعاتی

---

۱. عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی.

ارائه شود. در این میان، اگرچه یکی از جامع‌ترین تعاریف ارائه شده از جامعه اطلاعاتی را ویلیام مارتین و فرانک وبستر از زوایای فناورانه، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و مکانی به دست داده‌اند، اما به طور کلی می‌توان گفت جامعه اطلاعاتی جامعه‌ای است که عنصر اطلاعاتی در تمامی ابعاد زندگی آن اهمیتی فوق‌العاده یافته است.

البته، درک منطقی و عالمانه از این پدیده تنها در کنار تشخیص و تفسیر فرصت‌ها و چالش‌های ناشی از مقوله جامعه اطلاعاتی است که می‌تواند معنا و مفهوم کاربردی پیدا کند. از این رو، بخشی از این نوشتار به چالش‌هایی نظیر نظارت و کنترل بر جمعیت‌های وسیع، افزایش بیکاری، کاهش اهمیت مرزها و گسترش نابرابری‌های اجتماعی - هم در سطوح ملی و هم در سطوح بین‌المللی - توجه دارد و رویکرد بخش دیگر به فرصت‌هایی از جمله تمرکز زدایی ناشی از ظهور رسانه‌های کوچک پست مدرن، شکل‌گیری سایبر اسپیس و فرهنگ مجاز واقعی، مقوله انقباض زمان و مکان و غلبه بر هر دو عنصر، کثرت‌گرایی فرهنگی و چندسویگی سیاسی معطوف است.

افزون بر این مطالب، ساماندهی تولید و ایجاد توسعه اقتصادی متوازن، هموار ساختن زیرساخت‌های لازم جهت توسعه فناوری اطلاعات، و نیز تهیه و تدوین طرح گسترش آموزش فناوری ارتباطات و اطلاعات از مهم‌ترین محورهای پیشنهادی هستند که به تحقیق حاضر پایان می‌بخشند.

#### مقدمه

بسیاری از اندیشمندان و صاحب‌نظران علوم اجتماعی بر این باورند که ترکیب و همگرایی فناوری‌های نوین ارتباطی و تجدیدساختار نظام سرمایه‌داری در دهه‌های اخیر سبب گشایش مرحله تازه‌ای در جوامع بشری شده است، مرحله‌ای که با اصطلاحاتی نظیر جامعه فراصنعتی (دانیل بل)، جامعه شبکه‌ای (مانوئل کاستلز) و جامعه اطلاعاتی توصیف و تبیین شده است. در شناسه این جامعه، می‌توان پدیده‌هایی از جمله اقتصاد اطلاعاتی جهانی، هندسه متغیر شبکه‌ای، فرهنگ مجاز واقعی، توسعه حیرت‌انگیز فناوری‌های دیجیتال خدمات پیوسته، و

نیز فشرده‌گی زمان و مکان را برشمرد. ورود به جامعه اطلاعاتی، همچون مرحله گذر از جامعه کشاورزی به جامعه صنعتی، تمامی جنبه‌های حیات بشری را تحت تأثیر قرار داده و عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را با انبوهی از فرصت‌ها و چالش‌های اساسی مواجه ساخته است.

هم از این روست که مفهوم جامعه اطلاعاتی، امروزه، به سرچشمه‌ای از مباحثه‌ها و گفت‌وگوهای فراوان تبدیل گردیده است، به گونه‌ای که می‌توان گفت برخی از این مباحثه‌ها موضوعاتی از جمله اهمیت دانش نظری در مقایسه با تجربه‌گرایی، حق دسترسی شهروندان به اطلاعات، دموکراسی مشارکتی و اقتصاد اطلاعاتی جهانی را به عنوان برخی از پیامدهای جامعه اطلاعاتی طرف توجه قرار داده‌اند؛ و پاره‌ای دیگر به پیامدهایی چون نقش نظارتی، دستکاری افکار و نابودی گسترده عمومی و نیز شکاف و نابرابری‌های اجتماعی در سطوح ملی و بین‌المللی نظر دارند.

به هر حال، چه آنان که رویکرد بدبینانه و چه آنان که نگاه خوشبینانه‌ای به مقوله جامعه اطلاعاتی دارند همگی به نقش و اهمیت کلیدی اطلاعات در جهان کنونی اذعان می‌کنند. با این فرض، این پرسش‌ها مطرح می‌شوند که اولاً ویژگی‌های جامعه اطلاعاتی کدامند؟ ثانیاً، آیا جامعه اطلاعاتی فرصت‌ها و امکانات مناسبی برای توسعه همه جانبه پیش‌رو می‌نهد یا حامل چالش‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خواهد بود؟ ثالثاً، در مدیریت فرصت‌ها و به حداقل رساندن تهدیدهای اجتماعی با تأکید بر سیاست‌گذاری مطلوب، چالش‌ها و آسیب‌ها کدامند؟ و، به طور کلی، در مورد پدیده جامعه اطلاعاتی چه رویکردی باید اتخاذ کرد؟

در پاسخ می‌توان گفت که راهبرد مؤثر نه برخورد منفعلانه، نه جبهه‌گیری بدبینانه و نه پذیرش خوشبینانه بلکه موضع فعال و نقادانه توأم با تعامل منطقی و هوشیارانه است؛ به گونه‌ای که نخست به شناخت و تعریف درستی از این پدیده دست یابیم و آن‌گاه با توجه به شرایط موجود به بهره‌گیری از دستاوردهای مثبت همت گماریم.

بنابراین، در نوشته حاضر، سعی می‌شود که ابتدا به تعریف جامعه اطلاعاتی از ابعاد فناورانه، اقتصادی و فرهنگی از دیدگاه نظریه پردازان علوم اجتماعی پرداخته شود؛ سپس فرصت‌ها و تهدیدها و نیز قوت‌ها و ضعف‌های این پدیده مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. همچنین، در پایان، به جمع‌بندی محورهای خواهی‌م پرداخت که بسترساز سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی صحیح برای دستیابی به موارد پیش‌گفته باشد.

از این رو مطالب این مقاله در چهار بخش به شرح زیر تدوین می‌شود:

۱. تعریف و تبیین جامعه اطلاعاتی در عصر حاضر،
۲. چالش‌های ناشی از حضور جامعه اطلاعاتی،
۳. فرصت‌ها و دستاوردهای ناشی از جامعه اطلاعاتی،
۴. محورهای مورد توجه در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی صحیح در جامعه اطلاعاتی.

### بخش اول - تعاریف «جامعه اطلاعاتی»

نقش و اهمیت فزاینده کاربرد اطلاعات در فرایند تولید، پردازش و توزیع فعالیت‌های جوامع باعث شده است تا برخی از کشورهای صنعتی جهان در ردیف جوامع اطلاعاتی به حساب آیند. در این جوامع، برخلاف کشورهای صنعتی که اساساً به قدرت مکانیکی وابسته بودند، همه چیز نیازمند رایانه و عنصر اطلاعات است. در مورد جامعه اطلاعاتی، ویلیام مارتین (W.J.Martin)، که در ردیف اولین افرادی قرار دارد که موضوع جامعه اطلاعاتی را مطرح کرده‌اند. وی در بحث اول یکی از کتاب‌های خود یادآور می‌شود که «هر چند واژه جامعه اطلاعاتی از چند سال پیش متداول بوده است اما هنوز درباره مفهوم و محتوای آن تفاهم عمومی حاصل نشده است. حتی گاهی مشروعیت کاربرد این واژه نیز مورد تردید قرار گرفته است»<sup>۱</sup>.

به اعتقاد او، انکار چنین نمودی به این معناست که این پدیده بیش از آنچه که یک فاجعه و یا واقعیت تلقی شود در حکم یک نیروی عظیم است. اما، با این حال، می‌توان

۱. به نقل از: منوچهر محسنی؛ جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی؛ تهران: دیدار، ۱۳۸۰، ص ۱۷.

گفت که از سال ۱۹۸۰ به بعد، بروز تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فناورانه ناشی از اطلاعات در پاره‌ای از کشورها باعث شده است تا این کشورها نه تنها از جوامع در حال توسعه بلکه از جوامع توسعه یافته نیز متمایز شوند.<sup>۱</sup> بنابراین، بسیاری از نظریه پردازان و صاحب نظران علوم اجتماعی به تبیین و تعریف نوع جدیدی از جامعه پرداخته‌اند که، در آن، اطلاعات نقش جادویی را ایفا کرده است.

این تعاریف، جامعه اطلاعاتی را از جنبه‌های فناورانه، جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی طرف توجه قرار داده‌اند. از جمله این تعاریف، می‌توان به نظریات ویلیام مارتین و فرانک و بستر اشاره کرد. در این مقاله، سعی می‌شود تا، با بهره‌گیری از آرای این پژوهشگران، جامعه اطلاعاتی را از جنبه‌های مختلف به اختصار مورد بحث قرار داد.

#### ۱. تعریف فناورانه (تکنولوژیک)

مقبول‌ترین تعریف «جامعه اطلاعاتی» بر نوآوری فوق‌العاده فناورانه بنا شده است. همگرایی و پیوند رایانه و مخابرات در تمام ارکان زندگی همچون نظام مالیات، تأمین اجتماعی، کارت‌های اعتباری، امنیت داخلی و خارجی وارد شده و انواع گوناگونی از اطلاعات را که به حالت رقمی درآمده است، ایجاد کرده‌اند.<sup>۲</sup> در این میان، «پیشرفت‌های خیره‌کننده در پردازش، نگهداری و انتقال اطلاعات در واقع به کاربرد فناوری‌های (تکنولوژی)‌های اطلاعاتی در تمام زوایای حیات اجتماعی انجامیده است. همچنین ارزانی تکنولوژی‌های پردازش و نگهداری اطلاعات موجب شده است تا گستره آن‌ها در ابعاد جهانی وسعت یابد.»<sup>۳</sup> به هر حال، این رویکرد معتقد است که جامعه اطلاعاتی از عوارض توسعه شتابان فناوری اطلاعات است. امروزه، پدیده‌های کم و بیش آشنایی همچون تجارت الکترونیکی،

۱. همان، ص ۱۸.

۲. همان ص ۴۱-۴۲.

۳. فرانک و بستر؛ نظریه‌های جامعه اطلاعاتی؛ ترجمه اسماعیل قدیمی، تهران: قصبه سرا، ۱۳۸۰، ص ۲۱.

دولت الکترونیکی، آموزش مجازی، بانکداری الکترونیکی و حتی جنگ الکترونیکی و نیز جرائم سایبر، که از علائم جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شوند، همگی نشان می‌دهند که فناوری با یک تغییر بنیادین منجر به شکل‌گیری نوع جدیدی از جوامع تحت عنوان جامعه اطلاعاتی شده است.

## ۲. تعریف اقتصادی

جامعه اطلاعاتی، از بعد اقتصادی، با اقتصاد مبتنی بر اطلاعات تعریف می‌شود. اقتصاد مبتنی بر اطلاعات اساساً نوعی اقتصاد خدماتی است که با اقتصاد صنعتی و کشاورزی که در زمره اقتصادهای تولیدی هستند تفاوت‌های کلی دارد. پدیده صنعت‌زدایی در کشورهای پیشرفته صنعتی، بازتابی از ظهور اقتصادهای اطلاعاتی در این کشورهاست. همان‌گونه که شاهدیم، در نظام‌های اقتصادی پیشرفته، کسب و کارهای خدماتی مبتنی بر اطلاعات و دانش، روز به روز در موقعیت بهتری قرار می‌گیرد.<sup>۱</sup> به گونه‌ای که می‌توان گفت «امروزه برای بازارهای جهانی ادامه فعالیت بدون مدد گرفتن از قدرت رایانه‌ها (کامپیوترها) و سیستم‌های مخابرات امکان‌پذیر نیست. صنایع کارخانه‌ای مبتنی بر شبکه‌های جهانی گروه‌های مختلف مدیران، مهندسان و کارکنان خط تولید، همانند خدمات مالی شرکت‌های بزرگ که در مبادلات خارجی فعالیت دارند، نمی‌توانند خارج از شبکه‌های نوین اطلاعات و ارتباطات به فعالیت بپردازند. ثروتمندترین کشورهای امروز جهان آن‌هایی هستند که بیش از دیگران از ساختار نوین اطلاعاتی جهان بهره‌مند می‌باشند.»<sup>۲</sup>

## ۳. تعریف فرهنگی «جامعه اطلاعاتی»

پیداست که در جهان کنونی، از نظر حجم اطلاعات در گردش، افزایش شگفت‌انگیزی رخ داده است به حدی که اندیشمندی نظیر ژان بودریار فرهنگ معاصر را معطوف به انفجار

۱. رسانه‌ها؛ منظور جامعه اطلاعاتی جهانی؛ سال دوازدهم، شماره ۳، ص ۶۶.

۲. منوچهر محسنی، پیشین، ص ۴۰.

نشانه‌ها می‌داند. فرانک وبستر در این خصوص می‌نویسد: «در دهه‌های اخیر انفجاری از تنوع رخ داده و باعث شده است بسیاری از مردم به صورت قابل توجه به آن‌ها دسترسی پیدا کنند. بر اثر این رویداد، چشم‌انداز حیرت‌آوری از نشانه‌سازی به وجود آمده است. فرهنگ کنونی، به طور آشکار، نسبت به تمامی دوره‌های پیشین سرشارتر از اطلاعات است. ما در محیطی لبریز از رسانه‌ها زندگی می‌کنیم، به این معنا که زندگی امروزی اصولاً پیرامون نمادسازی امور، مبادله و دریافت و... [پیام‌هایی درباره خود و اطرافیانمان] دور می‌زند. این امر به خاطر تأیید پدیده انفجار نشانه‌سازی است که براساس آن، برداشت بسیاری از نویسندگان این است که ما در حال ورود به «جامعه اطلاعاتی هستیم»<sup>۱</sup>.

## بخش دوم: چالش‌های ناشی از جامعه اطلاعاتی

### ۱. نظارت و کنترل بیش‌تر بر جمعیت‌های وسیع

نیکلاس ابرکرامبی<sup>۲</sup> و همکارانش (۱۹۸۶) می‌نویسند: «تفرد افراد از راه پیشبرد حقوق فردی آنان به نظارت و کنترل بسیار بیش‌تر بر جمعیت‌های وسیع می‌انجامد». برای روشن شدن مطلب لازم است که نخست به شرح تفاوت میان «تفرد افراد»<sup>۳</sup> و «فردیت افراد»<sup>۴</sup> بپردازیم تا معلوم شود که چگونه در جامعه اطلاعاتی از طریق جمع‌آوری اطلاعات بسیار در مورد افراد و جمعیت‌ها، در واقع، به شکلی پیچیده بر حیطه کنترل و نظارت سازمان‌ها و نهادهای مختلف اجتماعی و از جمله دولت‌ها بر زندگی فردی و اجتماعی افراد و جمعیت‌ها افزوده می‌شود و، در مقابل، آزادی عمل آن‌ها محدود می‌گردد.

۱. فرانک وبستر، پیشین، ص ۵۳-۵۲.

2. Nicholas Abercrombie.  
3. Individualization.  
4. Individuality.

### فرق تفرد و فردیت افراد

«تفرد افراد» به حالتی باز می‌گردد که یک شخص یا همه اشخاص در آن شناخته می‌شوند. این شناسایی از طریق پیشینه فردی، نام، تاریخ تولد، محل سکونت، سوابق شغلی، مدارک تحصیلی و انتخاب‌های سبک زندگی صورت می‌گیرد.

اما «فردیت افراد» که بسیاری از مفسران معتقدند بر اثر افزایش سازماندهی اجتماعی و مراقبتی که همراه آن به وجود می‌آید مورد تهدید قرار گرفته است، درباره اختیار حق سرنوشت و دارا بودن گزینه‌های معتبر (در کنترل) زندگی شخصی است.

البته، فرصت‌های بی‌نظیری که این امر می‌تواند برای نهادهای مداخله‌گر و تقویت انگیزه‌های آنان در گردآوری اطلاعات به همراه داشته باشد همواره با تفرد و فردیت افراد خلط شده‌اند. افزایش غیرقابل تردید فعالیت‌ها در مورد اول به معنای تضعیف فردیت افراد تلقی شده است. اکنون تردیدی وجود ندارد که تفرد می‌طلبد که مردم زیرنظر و مورد توجه قرار گیرند. اما افزایش فهرست اسناد مربوط به درآمدها، محل‌های سکونت و امثالهم شاید، در حقیقت، لازمه ارتقای فردیت آنان نیز باشد زیرا همان قدر که این امر به مورد توجه قرار گرفتن افراد به عنوان فرد خاص بستگی دارد، سبب اطمینان از احقاق حقوق آنها می‌شود که بدون آن افراد در احراز صلاحیت قانونی خود برای انتخاب‌های صحیح و امثالهم دچار محدودیت می‌شوند. به عبارت دیگر، اگر ما به فردیت اعضای تشکیل دهنده جامعه احترام می‌گذاریم و از آن حمایت می‌کنیم پس یکی از شروط کسب آگاهی درباره آنهاست.<sup>۱</sup>

در مجموع، اگر ما نتوانیم به طور صریح میان به دست آوردن اطلاعات زیاد درباره مردم و نابودی فردیت آنها توازن برقرار کنیم، با پارادوکس دیگری مواجه خواهیم شد.

این پارادوکس خروج از دنیای همسایه و ورود به دنیای رو به گسترش بیگانه است به این معنا که در جوامع اطلاعاتی از یک سو، با تغییر سبک زندگی، کنترل‌های اجتماعی (نظیر مراقبت‌های همسایگان) کاهش می‌یابد و، از سوی دیگر به خاطر سازمان یافتگی

۱. همان، صص ۱۱۸-۱۱۷.



سبک جدید، اطلاعات بیش تری از زندگی خصوصی افراد گردآوری و نگهداری می‌شود و این خود موجب نظارت و کنترل بیش تری می‌گردد. البته، نباید فراموش کرد که چنین مراقبت‌های امروزه بیش تر غیرشخصی است و اطلاعات آن‌ها به طور جداگانه و نظام‌مند نگهداری می‌شود.<sup>۱</sup>

## ۲. از دست رفتن مشاغل و افزایش بیکاری

یکی دیگر از چالش‌های ناشی از «جامعه اطلاعاتی» و گسترش فناوری اطلاعات، از دست رفتن مشاغل و افزایش بیکاری است. به علاوه، تا قبل از این، مردم نگران آسیب‌پذیری فراینده خود در برابر مداخلات تصادفی یا بزهکارانه و خطرهای جدی بودند که خلوت تنهایی آن‌ها را تهدید می‌کرد. حتی دولت‌ها می‌ترسیدند که تمرکز بیش از حد قدرت اقتصادی در دست تعداد اندکی از بنگاه‌های صنعتی فرامرزی حقوق حاکمیت آن‌ها را به خطر اندازد. در طول دهه گذشته، این گونه هراس‌ها در نتیجه به گردش در آمدن گردونه رشد اقتصادی دیگر به صورت سابق وجود ندارد. اگرچه خودکار شدن بسیاری از فعالیت‌های معمولی و تکراری موجب از دست رفتن مشاغل دفتری شده است، ولی دیگر کسی تصور احتمال بروز بیکاری انبوه در سطح جهان را به ذهن خود راه نمی‌دهد. رفته رفته، فناوری اطلاعات سرچشمه ایجاد مشاغل مهارتی به ویژه در بخش خدمات شد. از این گذشته، بخش مزبور در نتیجه مستقیم گسترش فناوری اطلاعات به نحو چشمگیری شکوفا شد. اکنون نوعی «صنعت اطلاعات» در حال تکوین است که برای ارائه خدمات تازه به افراد و صنایع، روی زیرساخت‌های جدید ارتباطات دور سرمایه‌گذاری می‌کند. یک نمونه آن از نسل اول این گونه خدمات که قابل عرضه به همگان است «مینی تل»<sup>۲</sup> فرانسه است.

اما، در دهه ۱۹۹۰، نگرانی از بابت اشتغال بار دیگر در چهره جدید نمایان شد. دیگر فناوری اطلاعات را ماهیتاً منشأ از دست رفتن مشاغل نمی‌دانستند. شیوه‌های استفاده از

۱. همان، صص ۱۲۱-۱۲۰.

2. Minitel.

فناوری اطلاعات را نظام اجتماعی مشخص می‌سازد و می‌توان کاربردهای آن را برای «صرفه‌جویی» در تعداد کارمندان سازماندهی کرد. در کشورهای صنعتی بزرگ، ساختارها و الگوهای رفتاری، دهه‌ها است که تحت تأثیر دوره‌های طولانی کمبود نیروی کار ماهر و نیمه ماهر شکل گرفته است. دوره‌هایی که، طی آن‌ها، برای انجام دادن مشاغلی که کسی برای انجام دادن آن‌ها پیدا نمی‌شد، باید از ماشین استفاده می‌کردند، اما اکنون برای غلبه بر مشکل بیکاری و آشفتگی دنیای کار به نوع متفاوتی از تسلط بر پیشرفت فناورانه نیاز داریم که از پیامدهای اجتماعی به شدت بی‌ثبات کننده دور باشد. بنابراین، اگر می‌گوییم که به نظر می‌رسد فناوری اطلاعات در میان مدت و بلندمدت مشوق ایجاد اشتغال در سطح جهان خواهد شد، در عین حال، باید اذعان کنیم که این فناوری می‌تواند از لحاظ اشتغال آثار نامطلوبی در برداشته باشد.<sup>۱</sup>

توانایی پردازش اطلاعات، با اتکا به زیر ساخت‌های نوین ارتباط دور بُرد، به اشتغال از راه دور<sup>۲</sup> انجامیده است که ظاهراً هم پهنه ملی و هم صحنه بین‌المللی را پوشش می‌دهد. یک شرکت اروپایی یا امریکایی می‌تواند متخصصان طراحی با کارمندان اداری را که در چهار گوشه جهان زندگی می‌کنند، به کار گیرد. در این وضعیت، آشکار است که رقابت رونق می‌یابد و باید به مسأله انسجام بخشیدن به سیستم‌های ملی فناوری اطلاعات و کارآمدتر کردن و یکپارچه‌تر کردن این سیستم‌ها توجه بیش‌تری کرد تا شرکت‌ها به هوس صدور مشاغل نیفتند. در عین حال، همان‌طوری که در بالا اشاره شد توسل به فناوری‌های جدید، بازسازی عمیق سازمان‌ها را ضروری می‌سازد و این می‌تواند به از میان رفتن تمامی بخش‌های فعالیت سنتی در عرضه تجارت و مدیریت منجر شود.<sup>۳</sup>

۱. علیرضا طیب؛ تکنولوژی اطلاعاتی؛ تهران: سفیر، ۱۳۷۹، صص ۲۵-۲۴.

2. Tele Working.

۳. همان، ص ۲۵.

### ۳. کم اهمیت شمردن مرزها

فراگیرترین چالش عملی جهان گستری که خود حاصل جامعه اطلاعاتی و پیشرفت شگرف فناوری اطلاعات و ارتباطات است گرایش به کم اهمیت شمردن مرزها و ترغیب کردن مردم به ابراز هرگونه موضعی و تولید هرگونه محصولی است که بازار بتواند آن را جذب کند.<sup>۱</sup> به گفته رجایی، انفجار بازی‌های ویدیویی و بازی‌های مهمل در اینترنت که هر کسی می‌تواند آن‌ها را بازی کند و همه تقلید تجربه‌های زندگی حقیقی است، مورد بحث است. این‌ها ترویج‌گر فروترین عادت‌های رایج و بدترین میان‌مایگی است. لئو استراوس<sup>۲</sup> (۱۹۵۸)، فیلسوف سیاسی، گفته است که ماکیاولی دست یافتن به فضیلت را بدان سان که سنت‌های قدیم و فیلسوفان تعریف کرده بودند دشوار یافت، پس آن را براساس مهارت دستاورد مادی و برتری دنیوی دگرباره تعریف کرد. بسیاری جهان گستری را در همین و حتی به منزله بزرگ نمایی همان فرایند می‌بینند.<sup>۳</sup>

### ۴. شالوده شکنی نهادهایی نظیر دولت

چالش دیگر جامعه اطلاعاتی و جهان گستری ناشی از آن شالوده شکنی بسیاری از نهادهای آشنا است. ریشه‌ای‌ترین این گونه شالوده شکنی‌ها شکستن ساختار آمریت دولت به‌عنوان داور نهایی شهروندان است که تا بدان پایه پیش می‌رود که بسیاری، از پایان کار دولت سخن به میان می‌آورند.

صاحب‌نظران معتقدند که این فرایند با ظهور پارادیم نوین فناورانه و شکل‌گیری جامعه اطلاعاتی در دهه‌های اخیر پدیده آمده است. آن‌ها می‌گویند از آنجایی که دولت‌ها از طریق منابعی همچون نمادها، سرودهای ملی، جشن‌ها، آموزش و نیز حوزه عمومی کسب هویت کرده‌اند اکنون پایه‌های این هویت تحت تأثیر فشردگی زمانی و مکانی، که

۱. فرهنگ رجایی؛ «پدیده جهانی شدن و صنعت بشری، تمدن اطلاعاتی»؛ ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران: آگه، ۱۳۸۰ ص ۱۵۳.

2. Leo Strauss.

۳. همان، صص ۱۵۴-۱۵۳.

دیویدهاروی آن را برآیند جوامع نوین می‌داند، متزلزل شده است، زیرا برخی از منابع مشروعیت بخش دولت‌ها نظیر هویت افراد با چالش‌های اساسی مواجه شده‌اند. در زمینه انجام وظایف دولت‌ها نیز باید گفت که با وجود عملیات الکترونیکی و استقرار دولت الکترونیکی، تصدی دولت در بسیاری از مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کاهش یافته و لاجرم باعث کوچک‌تر شدن دولت‌ها شده است.

#### ۵. گسترش نابرابری‌های اجتماعی

اگر توسعه کمی و چگونگی استفاده از اینترنت را یکی از شاخص‌های مهم حرکت به سوی جامعه اطلاعاتی بدانیم، شرایط متفاوت کشورهای مختلف و نیز افراد به‌عنوان یک شهروند در هر کشور سبب تشدید نابرابری‌های اجتماعی خواهد شد. به ویژه، اگر این منطق را بپذیریم که در عصر حاضر قدرت و ثروت در دانایی است و دانایی بیش‌تر مترادف با داشتن اطلاعات گسترده در زمینه‌های گسترده و مختلف و امکان تجزیه و تحلیل اطلاعات است. شرایط نامتعادل و محدودیت‌هایی که در جهت دسترسی به اطلاعات برای کشورها در سطح جهان و افراد در درون کشورها به‌عنوان شهروند موجود است سبب گسترش نابرابری‌ها اجتماعی در سطح بین‌المللی و ملی می‌شود.

#### الف) گسترش نابرابری‌های اجتماعی در سطح بین‌المللی

اولاً در کشورهای در حال توسعه، به علت فقدان زیرساخت‌های ملی مخابرات و فقدان رونق اقتصادی، توسعه اینترنت بسیار گران‌تر و پرهزینه‌تر از کشورهای توسعه یافته است. به‌عنوان مثال، در آمریکا هر کاربر برای یک ماه اتصال به اینترنت باید ۲ دلار پردازد در حالی که در اوگاندا همین کاربر باید ۹۲ دلار بابت اتصال ماهانه به اینترنت پردازد. ثانیاً این کشورها با مشکلات اساسی‌تر همچون کمبود تغذیه، ارتباطات جاده‌ای، اشتغال، برق، جنگ و نظام‌های سیاسی بی‌ثبات نیز مواجه هستند. بودجه برای هزینه سنگین تجهیزات کامپیوتری وجود ندارد و این‌گونه امکانات به لحاظ اقتصادی صرفاً در اختیار طبقات بالا و مستقل قرار می‌گیرد. ثالثاً در این کشورها از جمله کشور ما ایران، به خاطر آنکه لایه

فیزیکی را مخابرات در اختیار دارد، این فناوری در انحصار مراکز دولتی است و دولت متصدی خطوط ارتباطی داده‌ها نیز هست. از این رو، عدم امکان رقابت ناشی از این جنبه سبب افت شدید کیفیت خدمات اینترنتی می‌شود. زیرا مهم‌ترین دل مشغولی دولت انطباق یا عدم تطابق محتوای ارائه شده توسط اینترنت با ارزش‌های اخلاقی دینی و فرهنگی کشور است.<sup>۱</sup>

علاوه بر مطالب ذکر شده، از آن‌جا که اکثر اطلاعات در شبکه اینترنت به زبان انگلیسی ارائه می‌شود عدم آگاهی از این زبان به منزله عدم امکان دسترسی به اطلاعات تلقی می‌شود.

مطالعه‌ای که توسط Global Internet Statistics در زمینه زبان‌های استفاده‌کنندگان از اینترنت صورت گرفته است نشان می‌دهد که ۵۰ درصد کاربران اینترنتی انگلیسی زبان، ۷/۶ درصد چینی زبان، ۷/۲ درصد ژاپنی زبان و سرانجام ۵/۹ درصد آلمانی زبان هستند.

در تحقیقی که کیوان کوشا در زمینه حضور فرهنگی کشورهای مختلف جهان در شبکه جهانی وب (WEB) انجام داده است آمار و اطلاعاتی به شرح زیر ارائه شده است: کشور چین در مقام نخست و ترکمنستان در مقام آخر از نظر استفاده از (وب) قرار دارد. ایران نیز در میان ۳۵ کشور آسیا، خاورمیانه و اقیانوسیه در رتبه دوازدهم جای گرفته است. کشورهای حوزه خلیج فارس نیز حضور کم رنگی در این زمینه دارند. براساس پژوهش یاد شده، ۶۹ سایت فرهنگی متعلق به کشور آمریکا و ۸ سایت متعلق به ایران نمایانگر حضور منفعل نهادهای فرهنگی کشور در اشاعه اطلاعات فرهنگی است. از بین ۱۰۵ سایت بررسی شده، ۸۷ سایت به زبان انگلیسی، ۲ سایت به فارسی، ۷ سایت به فارسی - انگلیسی، و یک سایت به زبان فارسی - انگلیسی عربی تعلق دارد. از میان ۱۱ سایت فارسی بررسی شده، ۷ سایت متعلق به آمریکا، ۲ سایت متعلق به ایران و یک سایت متعلق به ژاپن و یک سایت بدون هویت است.

۱. کیوان کوشا؛ «اینترنت در خدمت توسعه فرهنگی»؛ خبرنامه الکترونیکی و فرهنگ اطلاع‌رسانی، ۱۳۷۹.

بررسی ۸ سایت متعلق به نهادهای دولتی و غیردولتی ایران حاکی از آن است که ۶ سایت به زبان انگلیسی و ۲ سایت به ترتیب به زبان انگلیسی، عربی، فارسی (سه زبانه) و فارسی - انگلیسی - چینی (سه زبانه) اختصاص دارد.<sup>۱</sup> تعمق در مباحث فوق حاکی از نوعی عدم توازن کمی و کیفی در استفاده از دستاوردهای جامعه اطلاعاتی در کشورهای مختلف به ویژه در کشورهای شمال و جنوب است. وجود این شرایط خود سبب تشدید نابرابری‌های اجتماعی در سطح کشورهای جهان می‌گردد.

#### ب) گسترش نابرابری‌های اجتماعی در سطح ملی

شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متفاوت در سطح کشور و عدم برخورداری متناسب و متعادل در کلان‌شهرها و شهرهای حاشیه‌ای و نقاط محروم از توزیع بودجه‌های عمرانی و اجتماعی و فرهنگی، سطح درآمدهای مختلف که در محدوده خرده فرهنگ‌های درون یک کشور وجود دارد، فضایی را تدارک می‌بینند که عده‌ای به امکانات مناسب و از جمله دسترسی به اطلاعات روز مجهز باشند و، در مقابل، عده‌ای به رغم داشتن صلاحیت و استعداد کافی، به دلیل نبود امکانات مالی و آموزشی، امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری نداشته باشند و این موضوع، به خودی خود، سبب تعمیق و گسترش نابرابری‌های اجتماعی در سطح کشورها و بین شهروندان خواهد شد.

#### بخش سوم: پتانسیل‌ها و فرصت‌های ناشی از جامعه اطلاعاتی

##### ۱. تمرکززدایی رسانه‌های دیجیتال

«اینترنت [در حال حاضر] به عنوان یک رسانه پست مدرن تداعی گر مرگ فاصله‌ها در جغرافیای ذهنی برخاسته از راه آهن است. با احداث راه آهن، انسان بر فاصله و مسافت غلبه کرد. تکوین زیرساخت اینترنت نیز بیانگر همان اتفاق است. انسان امروز بر مکان و زمان غلبه یافته است. به عبارت بهتر، صداهایی که شنیده نمی‌شدند حالا شنیده می‌شوند.

می‌توان گفت که آن تمرکزگرایی شدید در رسانه‌های حاکم سنتی با تمرکززدایی شدیدتری در رسانه‌های دیجیتالی و پست مدرن به چالش کشیده شده است. وقتی بیل گیتس - مردی که در سال ۱۹۹۸ حدود ۱۰ میلیارد دلار در جهان فروش داشت - یک روز قبل از اجلاس سیاتل در نیویورک تایمز در مقاله‌اش نوشت «اگر سازمان تجارت جهانی وجود نداشت، ملل جهان باید آن را اختراع می‌کردند». گمان نمی‌کرد که آن ماجراها فردا در سیاتل رخ دهد و اجلاس سازمان تجارت جهانی به شکست بینجامد. او حساب رسانه‌های کوچک اینترنتی را نکرده بود. در واقع، همین صف‌آرایی رسانه‌های پست مدرن اینترنتی در برابر رسانه‌های حاکم است که باعث تشتت آرا در سطح نخبگان وابسته به قدرت شده است. واقعاً تشتت از این آشکارتر که امروز شاهد چنین نظریه‌هایی هستیم. از پایان تاریخ فوکویاما گرفته تا آغاز جنگ تمدن‌های هانتینگتون!<sup>۱</sup>

همان روز، شرکت کنندگان در اجلاس سیاتل شاهد تلاش‌های مخالفان در سایت‌هایی بودند که نه تنها لحظه به لحظه خبرهای درگیری‌های خیابانی را می‌دادند بلکه یکدیگر را در برخورد با پلیس سیاتل نیز راهنمایی می‌کردند. «... سایت‌های کوچک حکم جوامع کوچک همفکر را دارند. سایت‌های کوچک اینترنتی حکم آتلیه‌های قدیم روزنامه‌نگاری را دارند. آتلیه‌هایی که با یک دستگاه تکثیر کپی در تاریخ روزنامه‌نگاری جایگاه احترام برانگیزی دارند. آتلیه‌ها احتیاج به ماشین چاپ نداشتند و لذا چند همفکر دور هم جمع می‌شدند و افکار انقلابی را تکثیر می‌کردند. آن موقع هنوز سرمایه‌داری جای پایش را با ماشین گران قیمت چاپ در جهان روزنامه‌نگاری تثبیت نکرده بود. سایت‌های کوچک اینترنتی امروز هم حکم همان آتلیه‌های ارزان دیروز را دارند، با این تفاوت که حوزه پخش آن‌ها بسیار وسیع است و شاید با توجه به قدرت شگرف آن‌ها می‌توان گفت که انقلابی بزرگ به وسیله «رسانه‌های کوچک» اتفاق افتاده است.»<sup>۲</sup>

۱. یونس شکرخواه؛ «جهانی سازی، رسانه‌ها و چالش‌ها»؛ پژوهش و سنجش، شماره ۲۶-۲۵ (بهار و تابستان ۱۳۸۰)، صص ۱۱۷-۱۱۶.

۲. همان، صص ۱۱۸-۱۱۷.

## ۲. نقش اینترنت در پژوهش، خلاقیت و علم

از جمله مهم‌ترین اقداماتی که می‌توان از طریق اینترنت سازمان داد، عضویت استادان و متخصصان رشته‌های مختلف در گروه‌های تخصصی است. با عضو شدن «کاربران» اینترنت در این گروه‌ها، آن‌ها می‌توانند در جریان آخرین اطلاعات موجود در رشته‌های تخصصی خود قرار گیرند زیرا همه اعضا در جریان پیام‌های علمی که توسط یک نفر صادر می‌شود قرار دارند. در شرایطی که خطوط ارتباطی از کیفیت لازم برخوردار باشد و در ایستگاه‌های محل کار هر دو یا چند طرف با امکانات لازم (دوربین ویدئویی...) به سیستم اتصال داشته باشد، آنان می‌توانند تصویر یکدیگر و فعالیت‌های هر کدام را نیز مشاهده کنند. هم‌اکنون انجام عمل‌های مهم جراحی به شکل هدایت از راه دور و با شرکت چند متخصص که هر کدام در گوشه‌ای از دنیا به کار مشغول هستند و می‌توانند در یک آن ناظر عمل جراحی یا راهنمایی کننده آن باشند، در تعدادی از مراکز مجهز درمانی متداول شده است. یکی دیگر از شکل‌های تا حدودی رایج فعالیت‌های پژوهشی که در سطح کشورهای اروپای غربی و امریکا مورد استفاده قرار می‌گیرد، کنفرانس از راه دور است که در آن تعدادی از متخصصان (که هر کدام در یک گوشه از کره زمین زندگی می‌کنند) با یکدیگر درباره موضوع مورد علاقه خود به تبادل نظر می‌پردازند. این نوع کنفرانس‌های الکترونیک در آینده رواج زیاد خواهد یافت و احتمال می‌رود که در مقیاس وسیعی از اهمیت کنفرانس‌های حضوری (که بسیار پرهزینه‌تر است) کاسته شود.<sup>۱</sup>

در طول چند دهه اخیر، مجله‌های علمی، در میان پژوهشگران، جایگاه ویژه‌ای در برقراری ارتباطات علمی ایفا کرده‌اند و تعداد این مجله‌ها در سطح جهان همواره رو به افزایش بوده است. اما با توجه به گسترش شبکه اینترنت، به ویژه در طول ۵ سال گذشته، به نظر می‌رسد که در سال‌های آینده نتوان افزایش تعداد این مجلات را مانند سال‌های گذشته انتظار داشت. همه روزه بر تعداد پژوهشگرانی که برای انتشار نتایج پژوهش‌های خود از این شبکه استفاده می‌کنند، افزوده می‌شود. آنان می‌توانند اطلاعات تولیدی خود را در اختیار

۱. منوچهر محسنی، ص ۱۳۹-۱۳۸.



تمامی افرادی که امکان دسترسی به این شبکه را دارند قرار دهند و از آنان نیز بخواهند، علاوه بر نظرخواهی، برایشان مدارک علمی مشابهی از همین رهگذر ارسال دارند یا با خود آنان همکاری مستمر داشته باشند.<sup>۱</sup>

از آن‌جا که زمینه هرگونه نوآوری و خلاقیت در پژوهش علمی تبلور می‌یابد، بنابراین، پیشرفت فناوری‌های جدید و خلاقیت‌ها از دستاوردهای جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شود.

### ۳. تعامل و همزیستی جهانی: شکل‌گیری هویت سیال و بین‌سیاره‌ای

واقعیت این است که پیشرفت ارتباطات و تکوین جامعه اطلاعاتی فاصله‌ها را کم کرده و به ایجاد نوعی تشابه، به ویژه در جوانان، انجامیده است. اعضای کمیسیون توسعه سازمان ملل متحد گزارش داده‌اند که در گردهمایی‌های خود در شهرهای قاره‌های گوناگون، شاهد بوده‌اند که جوانان خیلی شبیه به هم شده‌اند و این شباهت، با رنگ باختن مرز جوامع و رفتن به سوی نوعی جامعه اطلاعاتی و شبکه‌ای، بیش‌تر شده است.

اما باید توجه داشت که به یمن گسترش وسایل ارتباطی و رسانه‌ها، جوامع مختلف اگر آگاهانه و با برنامه‌ریزی عمل کنند، می‌توانند برای تحولات مثبت از آن استفاده کنند و به نوعی همزیستی سالم جهانی نیز دست یابند.

مبارزه با مواد مخدر در سطح جهانی، حفظ محیط زیست، همبستگی انسان‌ها، احترام به حق حیات، محترم بودن حریم زندگی خصوصی افراد، احیای حقوق مادران و کودکان، تأکید بر عدالت جهانی، گرامی داشتن کرامت انسان‌ها و توجه به حقوق اقلیت‌های دینی و اجتماعی، توسعه پایدار و اجازه مطرح شدن سایر فرهنگ‌ها و ارزش‌ها مباحثی هستند که می‌توانند با بهره‌گیری از همین فضای موجود جامعه اطلاعاتی، وجه دیگری را در تعامل فرهنگ‌ها نشان دهند.

#### ۴. کثرت‌گرایی سیاسی، چندسویگی

از جمله دستاوردهای جامعه پسا صنعتی و جامعه اطلاعاتی، کثرت‌گرایی سیاسی در سطح جهان است. در گذشته، در قلمرو عمومی، بازیگری از آن واحدهایی بود که از استقلال و حاکمیت برخوردار بودند. جهان گسترده‌تری تکثر بازیگران را باب کرده است. دیگر، حاکمیت به معنای ویژگی درجه اول مناسبات بین‌المللی نیست. مرزها معنای سنتی خود را از دست داده‌اند. حاکمیت بین‌المللی به معنای اراده جمعی قدرت‌های بزرگ بود که با مفاهیمی چون «بازی بزرگ» و «سیاست قدرت» بیان می‌شد.

دادستان دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی، روز پنجشنبه ۲۷ مه ۱۹۹۹، گروه حاکم بر کشور را با استناد به بند ۱۸ کیفرخواست دادگاه به نقض «قوانین یا عرف» جنگ محکوم کرد. این تصمیم تاریخی و، از جهاتی، غیرمعمول بسیار مهم است.

لویس آربور<sup>۱</sup>، قاضی کانادایی و دادستان کل جنایات جنگ، نه تنها اسلوبودان میلو سوئیچ<sup>۲</sup>، رئیس جمهور وقت یوگسلاوی، بلکه چهار عضو دیگر هیأت حاکم بلغراد را به ارتکاب جنایت علیه بشریت، به ویژه ۳۴۰ قربانی کوزوویی آلبانیایی تبار در منازعات قومی و ۷۴۰,۰۰۰ هزار آواره، و تعقیب و آزار گسترده و برنامه‌ریزی شده متهم کرد. دولت از حرمتی که برخوردار بود دیگر بهره‌مند نیست. معیارهای سلوک مناسب را دیگر دولت‌ها وضع نمی‌کنند. حاکمیت جهانی برای هر دولتی به تنهایی یا برای شماری از دولت‌ها بسیار دشوار شده است. حاکمیت جهانی به کوشش هماهنگ بازیگران دولتی و غیردولتی نیازمند است. گفتگوی ملی و بین‌المللی میان دولت‌ها و سازمان‌ها نخستین گام به سوی چالش‌های عمومی است. این نتیجه‌ای بود که کنفرانس دو روزه اتاوا (اول و دوم اکتبر ۱۹۹۸) با عنوان «پژوهش در سیاست‌گذاری، برقراری پیوندها»، که بیش از ۵۰۰ تن از علمای دانشگاهی و حقوقدانان در آن شرکت کردند، به آن رسید. یادآوری این نکته نیز جالب توجه است که پیمان مربوط به منع مین‌های زمینی، که در دسامبر ۱۹۹۷ در اتاوا امضا شد، بر اثر کوشش مشترک سازمان‌های غیردولتی (NGOs) و دولت‌های با قدرت متوسط به دست آمد.

1. Louise Arbour  
2. Slovic Bodan Milo Sowich

لویداکس ورثی، وزیر امور خارجه کانادا، در نسبت دادن این موفقیت و شتاب این فرایند به «ائتلاف بی‌مانند دولت‌ها، جامعه مدنی و گروه‌های بین‌المللی» کاملاً صریح بود.

## ۵. کثرت‌گرایی فرهنگی

اصطلاح پدیده چندفرهنگی<sup>۱</sup> ما را به شناسایی و حتی گرامی داشتن «دیگران»، درست به همان گونه‌ای که هستند، بدون سقوط به نژادپرستی، به شکل درست سیاسی آن دعوت می‌کند.

در عصر تجددخواهی (مدرنیته)، کلید واژه تساهل و تسامح<sup>۲</sup> بود. این کلید واژه به معنای پذیرش تفاوت میان «ما» و «آنها» بود. اما بازیگران را به «عمل» و «بردباری» در برابر تفاوت‌های آنها فرا می‌خواند.<sup>۳</sup> عصر جدید، با جهان‌گستری، فرض را بر اعتبار همه دعاوی درباره حقیقت می‌گذارد، بدون آن که در چاله نسبی‌گرایی محض بیفتد. نسبی‌گرایی بیش از حد شالوده هر گونه گزاره اخلاقی و، همراه آن، شالوده‌های اخلاقی زندگی عمومی را سست می‌کند. جهان‌گستری و جامعه اطلاعاتی راه را برای کسانی که اقلیت نامیده می‌شوند و می‌خواستند صدای‌شان شنیده شود هموار ساخته است.

بنابراین، پدیده چندفرهنگی که مفهومی تناقض‌نما است هم بیانگر تنوع است و هم وحدت. تنوع لازمه جهان‌گستری است زیرا تجلی دلبستگی‌های محلی و هویت‌های خاص را مجاز می‌پندارد و، در عین حال، مستلزم وحدت است زیرا ترویج‌گر مفهوم دهکده جهانی است.

پدیده چندفرهنگی را بسیاری عارضه‌ای می‌دانند که خاص مرز ملی معینی است. در واقع، این پدیده به سرعت در حال گسترش به قلمرو بین‌المللی است. همانند نظام اقتصادی جدید، اهتمام برای نظام فرهنگی جدید تاریخ خاص خود را دارد. عصر چندفرهنگی با پیدایش اقتصاد اطلاعاتی عصر پسا صنعتی، - که نخبگان اطلاعاتی، طبقه میانگین و به حاشیه

1. Multiculturalism.
2. Tolerance.

۳. فرهنگ رجایی، همان، ص ۱۳۲.

رانده شدگان یا فروطبقه را جانشین طبقات پیشین اشراف، متوسط و کارگر ساخت، از راه رسیده است. پسا تجددخواهی، آرمان‌های تجددخواهانه را در زمینه خردورزی، مذکراندیشی، نبوغ هنری، فردگرایی به سود ضدیت با سرمایه‌داری، خوار داشت اخلاق سنتی و پیروی از برابرخواهی تندروانه طرد کرده است.

### بخش چهارم: چشم‌اندازها، راهکارها ... سیاستگذاری و اجرا

۱. سامان‌دهی تولید و ایجاد توازن در توسعه اقتصادی نقاط مرکزی و پیرامونی یکی از مشکلات عمده در برنامه‌ریزی‌های توسعه همه جانبه، از جمله توسعه اقتصادی، در کشور عدم امکان ایجاد توازن بین نقاط مرکزی، مانند پایتخت کشور، با مراکز استان‌ها است زیرا ایجاد تمرکز تولید، امکانات آموزشی، پتانسیل سرمایه‌گذاری در بخش‌های مرکزی و شهرهای بزرگ بیش‌تر است. به رغم تلاش‌های گسترده طراحان و مجریان برنامه‌های توسعه اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و با فرض موفقیت نسبی، این برنامه‌ها، توسعه‌ای ناموزون در نقاط مرکزی و پیرامونی و استان‌های حاشیه‌ای و محروم به وجود می‌آورند که هم اهداف ملی توسعه کشور را با مشکل مواجه می‌کند و هم سبب مهاجرت سیل عظیمی از ساکنان شهرهای دورافتاده و حاشیه‌ای و نیز شهرها و استان‌های محروم به سمت مرکز یا مراکز استان‌ها می‌شود و مشکلات عدیده‌ای از قبیل کمبود مسکن، تراکم بیش از حد جمعیت، آلودگی محیط زیست، مسأله ترافیک و مشکلات عدیده‌ای می‌شود که دستاوردهای موفقیت برنامه‌ریزی کلان را به چالش می‌طلبد.

از این‌رو، امروز با تقویت و توجه خاص به فناوری اطلاعات و برداشتن گام‌های بزرگ در این راه می‌توان از این پتانسیل مثبت در جهت ایجاد تعادل در توسعه همه جانبه و فراگیر و، در عین حال، غیر تبعیض‌آمیز و یک پارچه در همه کشور استفاده کرد. ظهور فناوری اطلاعات که، در برخی متون، برنامه‌ریزی از آن تحت عنوان «زیر ساخت جدید» یا «آبر شاهراه الکترونیکی» یاد شده توجه شدید دانشگاهیان را به تأثیر این فناوری بر سازمان صنعتی و دگرگونی مکانی تولید جلب کرده است. به طور مشخص، اعتقاد بر این است که

این «ابر شاهراه» که عموماً به صورت بهره‌برداری جمعی از دستگاه‌های الکترونیکی ارتباطات راه دور، نرم‌افزار ایستگاه‌های کار رایانه‌ای و نامتمرکز و رسانه‌های یک پارچه تعریف می‌شود، بر ساماندهی دنیا و نیز بر نظام تولید منطقه‌ای و ملی اثر عمیقی بر جا می‌گذارد.<sup>۱</sup> استدلال کلی این است که، با پیشرفت کارکرد فناوری اطلاعات، صحنه تمرکززدایی و تمرکزگرایی همزمان تولید کاملاً مهیا می‌شود. برای نمونه، به علت توانایی فناوری اطلاعات در مرتبط ساختن نقاط دور دست، این زیر ساخت جدید مؤید گرایش تمرکززدایی است. یک نمونه از این امر کیفیت بالای آن دسته از برنامه‌های آموزشی مشاغل است که از طریق شبکه‌های ارتباطی دور برد در اختیار کارگران مستقر در نقاط دور دست قرار می‌گیرد. در مقابل، گفته می‌شود که توانایی فناوری اطلاعات برای سرعت بخشیدن به فرایندهای تولید موجب تسهیل روند تمرکزگرایی می‌شود.

تمرکزگرایی به منظور افزایش بهره‌وری یک شرکت با استفاده از فناوری اطلاعات به ویژه در مراحل نضج‌گیری اندیشه و طراحی صورت می‌گیرد. نزدیکی کارگران به یک قطب متمرکز اطلاعات و نیز عرضه کنندگان منابع تولید به مشتریان و یکدیگر، حائز اهمیت اساسی است.<sup>۲</sup> از سوی دیگر، تمرکززدایی تولید از پیامدهای سودمند زیر ساخت اطلاعات جدید محسوب می‌شود زیرا تمرکززدایی می‌تواند به مناطق پیرامونی فرصت توسعه اقتصادی دهد. همچنین گفته می‌شود که فناوری به انتشار اندیشه‌های نو یا نوآوری‌ها در نواحی دور دست کمک می‌کند و موجب تشدید و آثار نفوذ به پایین و گسترش توسعه به دیگر مناطق می‌گردد.

## ۲. ایجاد زمینه و زیر ساخت های توسعه فناوری اطلاعات

با توجه به اهمیت خاص فناوری اطلاعات به مثابه یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر، لازم به نظر می‌رسد که تمهیدات و برنامه‌ریزی‌های گسترده‌ای در جهت تأمین نیازهای نرم‌افزاری و

۱. ت، فریسک، ۱۹۸۸، صص ۲۶-۱۵ به نقل از علیرضا طیب، ۱۳۷۹، ص ۴۵.

۲. علیرضا طیب، ۱۳۷۹، ص ۴۷.

سخت افزاری فناوری اطلاعات در سطح وسیع و همه گیر صورت پذیرد؛ همچنین گسترش آموزش فناوری ارتباطات و اطلاعات به عنوان متون درسی همراه با کاربرد علمی در سطح دبیرستان‌ها و دانشگاه‌ها و مؤسسات دولتی در دستور کار قرار گیرد. به طور کلی، ایجاد تسهیلات مالی جهت در دسترس قرار گرفتن رایانه و سایر ابزار ضروری برای عامه مردم، تسهیل امر آموزش از طریق دادن مجوزهای لازم به بخش خصوصی در خرید، آموزش و به کارگیری سخت افزارهای لازم، برنامه‌ریزی به منظور اختصاص بودجه‌های ایجاد اشتغال، به خصوص در مورد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی بیکار، در حوزه خدمات رایانه‌ای و فناوری اطلاعات از جمله تمهیدات و اقداماتی هستند که می‌توانند زمینه و بستر لازم را جهت تعمیم، و به کارگیری فناوری اطلاعات در زیر ساخت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور فراهم سازند.

### ۳. تهیه و تدوین طرح جامع گسترش آموزش فناوری ارتباطات و اطلاعات

این طرح می‌تواند با مسئولیت وزارت جدید ارتباطات، فناوری و اطلاعات (مخابرات و پست و تلگراف سابق) با هدف گسترش همه جانبه، دراز مدت و زیربنایی آموزش فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات برای جامعه اطلاعاتی طراحی و تنظیم گردد. مؤسسات آموزشی و نهادهایی که می‌توانند در به ثمر رسانیدن و هم سونگری این آموزش مؤثر باشند به شرح زیرند:

الف) وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (از طریق تصدی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی).

ب) وزارت آموزش و پرورش (از طریق آموزش جدی و کاربردی فناوری اطلاعات و ارتباطات در مدارس و دبیرستان‌ها).

ج) وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی (از طریق دانشگاه‌های علوم پزشکی و خانه‌های بهداشت).

د) وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (از طریق ویدئو کلپ‌ها و ارائه فیلم‌هایی که در مراکز آموزشی مرتبط تهیه می‌شوند).

ه) شهرداری‌ها (از طریق خانه‌های فرهنگ در سطح شهر).

و) صدا و سیمای جمهوری اسلامی (از طریق تدارک و تولید برنامه‌های متنوع آموزشی همراه با جاذبه در رادیو و تلویزیون و، به خصوص، شبکه‌های تحصیلی و آموزشی).

### جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

چنانکه ملاحظه شد، «جامعه اطلاعاتی» همراه با چالش‌هایی از قبیل نظارت و کنترل بر جمعیت‌های وسیع، افزایش بیکاری، کم‌اهمیت شدن مرزها و، سرانجام، تزلزل در شالوده نهادها از جمله نهاد مهم و تعیین کننده‌ای مانند دولت است.

از سوی دیگر، اگر آگاهانه و با برنامه‌ریزی صحیح با جامعه اطلاعاتی برخورد شود، فرصت‌ها و امکانات خوبی برای پیشرفته‌های همه‌جانبه و، در یک کلام، رفاه مادی و معنوی برای ملت‌ها در پی خواهد آورد. فرصت‌ها و شانس‌هایی چون تمرکززدایی رسانه‌های دیجیتالی (اینترنت)، استفاده در جهت همزیستی مسالمت‌آمیز جهانی، انتقال اشتغال از تولید به بخش خدمات به خصوص خدمات ارتباطی و اطلاعاتی، کثرت‌گرایی سیاسی و چندسویگی، کثرت‌گرایی اقتصادی، مشارکت در تولید و کثرت‌گرایی فرهنگی، پدیده چند فرهنگی و... به طور خلاصه، جامعه اطلاعاتی ما را در معرض چالش‌ها و فرصت‌هایی قرار خواهد داد. از این فرصت‌ها باید استفاده کرد و چالش‌های مربوط را با کم‌ترین هزینه به نفع مردم پشت سر گذاشت تا از ویژگی‌های جامعه اطلاعاتی به نفع سعادت و رفاه عامه مردم بهره‌مند جست.

## منابع و مأخذ

۱. آلبرو، مارتین (۱۳۸۰)؛ عصر جهانی، جامعه شناسی پدیده جهانی شدن؛ ترجمه دکتر نادر سالارزاده امیری، تهران: انتشارات آزاداندیشان.
۲. العوینی، محمد علی (۱۳۶۹)؛ امپریالیسم تبلیغی یا تبلیغات بین‌المللی؛ ترجمه محمد سپهری، چاپ اول، تهران: مرکز نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
۳. ای، آر، لی، جان (۱۳۵۵)؛ به سوی سیاست‌های ارتباطی واقع‌بینانه؛ ترجمه خسرو جهاننداری، تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران.
۴. پستمن، نیل (۱۳۷۲)؛ تکنوپولی، تسلیم فرهنگ به تکنولوژی؛ ترجمه دکتر صادق طباطبایی، تهران: انتشارات سروش.
۵. تافلر، آلوین (۱۳۷۹)؛ موج سوم؛ ترجمه شهیندخت خوارزمی، تهران.
۶. چامسکی، نوام (۱۳۷۹)؛ دیدگاه‌های متعارض در مورد نظام جهانی؛ ترجمه ناصر بلیغ، تهران: اداره کل تحقیق و توسعه صدا.
۷. سیف، احمد (۱۳۸۰)؛ جهانی کردن فقر و فلاکت؛ چاپ اول، تهران: نشر آگه.
۸. سعیدی، رحمان و کیا، علی اصغر آذر (۱۳۸۷)؛ دیدگاه‌های علمی درباره جهانی سازی اقتصادی، انقلاب ارتباطات و تأثیر متقابل آن‌ها، همایش ایران و جامعه اطلاعاتی در سال ۱۴۰۰ هجری شمسی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۹. شرام، ویلبر (۱۳۸۱)؛ پیشتازان علم ارتباطات؛ ترجمه غلامرضا و زهرا آذری، تهران: انتشارات رسا.
۱۰. شکرخواه، یونس، (بهار و تابستان ۱۳۸۰)؛ «جهانی سازی، رسانه‌ها و چالش‌ها»؛ پژوهش و سنجش، شماره ۲۶-۲۵.
۱۱. رجایی، فرهنگ (۱۳۸۰)؛ پدیده جهانی شدن و صنعت بشری و تمدن اطلاعاتی؛ ترجمه عبدالحسین آذرنگ، چاپ اول، تهران: نشر آگه.
۱۲. عمام، معصومه (بهار ۱۳۸۰)؛ «جهانی شدن (تعاملات فرهنگی، راهکارها)»؛ فصلنامه پژوهش و سنجش، سال هشتم، شماره ۲۵.
۱۳. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)؛ عصر اطلاعات؛ ترجمه حسین چاووشیان، جلد دوم؛ تهران: طرح نو.
۱۴. کوشا، کیوان، (۱۳۷۹)؛ اینترنت در خدمت توسعه فرهنگی، خبرنامه الکترونیکی و فرهنگ اطلاع رسانی.
۱۵. کیا، علی اصغر (بهمین ۱۳۷۸)؛ نظام نوین ارتباطات شبکه‌های الکترونیکی و ساختار متغیر معرفت؛ تهران: اداره کل تحقیق و توسعه رادیو، شماره ۱۸۷.
۱۶. طیب، علیرضا (۱۳۷۹)؛ تکنولوژی اطلاعات؛



۱۷. محسنی، منوچهر (بهار ۱۳۷۵)؛ «شبکه اطلاعاتی اینترنت، ویژگی‌ها و تأثیرات اجتماعی - فرهنگی»؛ فصلنامه رسانه، سال هشتم، شماره اول.

۱۸. هابرماس، یورگن (۱۳۸۰)؛ جهانی شدن و آینده دموکراسی؛ ترجمه کمال پولادی، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.

۱۹. وبستر، فرانک (۱۳۸۰)؛ نظریه‌های جامعه اطلاعاتی، ترجمه اسماعیل قدیمی، تهران: نشر قصیده سرا.

20. WWW. GHACH. COM (15 Sep. 2002); GLOBAL INTERNET STATISTICS, GLOBSTATS /3 NDEX. PH 37.

